

FILMOVI: *Jason i Argonauti*, 1963, režija Don Chaffey, u ulozi Medeje — Nancy Kovack; *Medeja*, 1969, režija Pier Paolo Pasolini, u glavnoj ulozi Maria Callas; *A Dream of Passion* (Κραυγή γυναικών), 1978, režija Jules Dassin, Medeja — Melina Mercouri; *Medeja*, 1988, TV-film Larsa von Triera, u ulozi Medeje — Kirsten Olesen; *Jason i Argonauti*, 2000, TV-miniserija Nicka Willinga, u ulozi Medeje — Jolene Blalock; *Medeja*, 2005, TV-miniserija Thea van Gogha, u naslovnoj ulozi Katja Schuurman; *Médée miracle*, 2007, režija Tonino De Bernardi, u ulozi Medeje — Isabelle Huppert; *Medeja*, 2009, režija Natalija Kuznecova, Medeja — Lilian Navrozašvili.

ZANIMLJIVOSTI: »Medejin kompleks« je naziv za mržnju prema vlastitoj djeci i želju majke da ih pobije iz osвете prema mužu; emocionalni odnos majke prema djeci koji se manifestira mržnjom i sadističkim ponašanjem. Patološki stav majke prema svojoj djeci u smislu Medejina kompleksa često je posljedica seksualne nesloge ili antipatije i neprijateljskog stava prema ocu te djece. — U čast Medeje nazvan je asteroid (212) *Medeja* otkriven 1880. godine.

Ana Mihaljević

Riječi i sveze iz klasičnih jezika u hrvatskome jeziku

1. Uvod

Prilagodba riječi i sveza iz klasičnih jezika te uporaba izvornih latinskih i grčkih riječi u hrvatskome je jeziku često velik problem. Ovisno o vremenu kad su riječi u hrvatski preuzete različite su razine prilagodbe koje su riječi prošle i prilagođene su na različite načine. Velike razlike postoje i ovisno o priručniku kojim se tko služi, osobito su velike razlike između rješenja koja nude kroatistički priručnici i onih koje nude klasičnofilološki priručnici, a u praksi su učestale i dvostrukosti ili višestrukosti. Cilj je ovoga rada popisati i analizirati većinu problema koji nastaju u praksi, ali i u rješavanju se kojih jezični priručnici ne slažu. Ovaj je rad također pokušaj rješavanja dijela problema te poticaj na daljnje rasprave, radove i suradnju klasičnih filologa i kroatista. U radu se obrađuju pravopisni problemi (većinom pitanje velikoga i maloga slova), pitanja prilagodbe antičkih imena u hrvatskome, sklonidbe latinskih riječi, problemi koji nastaju prihvatanjem latinskih kratica i pokrata te problemi na leksičkoj i semantičkoj razini. Korpus jezičnih priručnika kojim sam se služila pri uočavanju i analizi problema sastoji se od reprezentativnih hrvatskih pravopisa iz različitih razdoblja kako bi se prikazao razvoj pristupa određenim problemima te promjene koje su se dogodile u prilagodbi riječi te rječnika hrvatskoga, latinskoga i grčkoga jezika koji se najčešće u nastavi upotrebljavaju. Dio se istraživanja temelji i na usmenim komentarima učitelja i nastavnika klasičnih jezika u osnovnim školama i klasičnim gimnazijama u gradu Zagrebu koji su govorili o svojoj praksi i iskustvima na 3. županijskome stručnom vijeću u školskoj godini 2014./2015. Pri prevođenju bilo s kojega jezika bilo na koji jezik česti su utjecaji jezika s kojega se prevodi na jezik na koji se prevodi. Takav je utjecaj osobito čest kad je riječ o jezičnim razinama koje ne utječu na leksičko značenje izraza. Tako je čest slučaj da se pri prevođenju bilo s kojega jezika na hrvatski automatski prepisuju pravopisni znakovi premda u različitim jezicima ne vrijede ista pravila za njihovo pisanje ili se automatski velikim slovom pišu riječi koje se u stranome jeziku pišu velikim slovom (npr. pisanje dana u tjednu ili riječi *internet* velikim slovom pri prevođenju s engleskoga). Međutim, ista pravopisna pravila ne vrijede u različitim jezicima i to što se neka riječ piše velikim slovom u jeziku izvorniku nije argument za njezino pisanje velikim početnim slovom u jeziku na koji se prevodi.

2. Veliko početno slovo

Niz je problema povezanih s pisanjem velikoga početnog slova u riječima koje su podrijetlom iz klasičnih jezika. Prvo je pitanje povezano s pisanjem imena koja označavaju skupinu živih bića kao što su *muze/Muze, lari/Lari, amazonke/Amazonke* ili *kentauri/Kentauri*. Ti se nazivi u većini klasičnofiloloških priručnika pišu velikim slovom i većina nastavnika i učitelja klasičnih jezika u svojoj praksi te riječi piše velikim slovom. U sljedećoj je tablici prikazano stanje u jezičnim priručnicima.

Amazonke (CK, Divković)	amazonke (MH/MS; IHJJ, Klaić)
razlika u značenju HJP: Amazonke – narod, amazonke – ratoborne žene	
Nereide (CK), Nerejide (Klaić, HJP); Danaide (CK, HJP); Drijade (HJP, Klaić); Najade (Žepić, HJP)	najade (Klaić)
Kentauri (CK, Klaić), Centauri (Divković)	kentaur (MH/MS i <i>centaur</i>)
Kentauri/Centauri i kentauri/centauri (HJP)	
Muze (BMM, Divković, HJP, Klaić)	muze (Boranić, CGK, MH/MS, BFM71/96, BM, IHJJ)
Lari (Divković)	lari (BMM, HJP, Klaić)
Penati (Divković)	penati (Žepić, HJP, Klaić)
Gorgona (Žepić, Klaić) – Gorgone (Divković) – Gorga (Senc)	gorgona (IHJJ)
Titani (Senc, Divković, Žepić)	titani (IHJJ)
razlika u značenju Titani – titani (HJP, Klaić)	
Giganti (Senc, Divković, Žepić)	gigant (HJP, Klaić)
Dioskuri (CK, Žepić, HJP, Klaić) – Dijoskuri (Divković)	

U hrvatskome je jeziku pravilo da se riječi koje označavaju skupinu osoba ili bića pišu malim slovom, pa bi i sve navedene primjere, ali i njima slične riječi trebalo pisati malim slovom. Velikom se slovom pišu samo pripadnici naroda. U nekim se priručnicima navodi da postoji razlika između npr. Amazonki kao pripadnica naroda i amazonki kao ratobornih žena, tj. da riječi pisane malim i velikim slovom imaju različito značenje. Pri tome riječ *Amazonke* pisana velikim slovom označava pripadnice naroda uz Amazonu koje nisu povezane s antičkim ratnicama.

Sljedeću su problematičnu skupinu čine riječi koje označavaju dane u rimskome kalendaru. U većini se latinskih priručnika ti dani pišu velikim slovom, međutim u hrvatskim je priručnicima preporuka pisanje malim početnim slovom. U sljedećoj je tablici prikazano stanje u jezičnim priručnicima.

Ide, Kalende (Divković, Žepić)	ide (HJP, Klaić), kalende (HJP, Klaić)
--------------------------------	--

U hrvatskome se dani u tjednu, mjeseci i nadnevcu pišu malim slovom, za razliku od npr. engleskoga jezika, te bi i dane u rimskome kalendaru trebalo pisati malim početnim slovom.

Posljednju problematičnu skupinu čine riječi koje označavaju skupinu otoka, kao što su *Cikladi/Kikladi/cikladi*. U sljedećoj je tablici prikazano stanje u jezičnim priručnicima.

Cikladi (CGK, BFM71/96, BM, MH/MS i Kikladi, Divković; Ciklade)	cikladi (Boranić)
Sporadi (HJP)	
Dodekanez (HJP)	

U hrvatskome se jeziku riječi koje označavaju skupinu otoka pišu velikim slovom. Primjer su za to *Kornati, Azori, Kanari* itd. Zbog toga bi i skupinu grčkih otoka trebalo pisati velikim početnim slovom.

3. Jednačenje po zvučnosti

Sljedeći je problem povezan s pisanjem riječi s latinskim prefiksima *sub-*, *ad-*, *ab-* i *ob-* kod kojih je neusustavljeno bilježenje glasovne promjene jednačenja po zvučnosti koja se provodi u govoru. Tako se usporedno u jezičnim priručnicima navodi da valja pisati npr. *subspecijalizacija* (HJP), ali *supskripcija* (HJP). U praksi su usporedno u uporabi npr. *subsaharski* i *supsaharski, subkultura* i *supkultura* itd. U jezičnim priručnicima koji su nastali u doba kad se zalagalo za korijenski pravopis u ovim se riječima ne bilježi glasovna promjena sukladno općemu pravilu da se glasovne promjene ne bilježe. Tako Klaić navodi da treba pisati *subsoničan* i *subselij*. U pravopisu se Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje navode sljedeća pravila:

Jednačenje po zvučnosti provodi se u većini riječi latinskoga podrijetla koje počinju s ab-, ob- i sub-: apsolvant, apsorbens, apscens, apscisa, apsolut, apsolutist; opservacija, opservatorij, opsesija, opskurnost, opstrukcija; supfebrilan, supskripcija, supstandard, supstantiv, supstitucija, supstrat. Jednačenje po zvučnosti ne zapisuje se u riječima latinskoga podrijetla koje počinju sa sub- iza kojega slijedi p ili koje počinju s ad-: subpapilaran, subpolaran; adherencija, adhezija, adpozicija, adsorbens, adstrat.

Riječi koje počinju sa *sub-* iza kojega slijedi *p* ne jednače se jer bi kod njih nakon jednačenja moralo uslijediti i gubljenje suglasnika, pa bi riječi glasile *supolaran, supapilaran* i bile bi predaleko od izvornika te bi mogle biti i dvosmislene jer bi oblikom bile jednake riječima s prefiksom *su-*. U nizu se hrvatskih riječi također u pismu ne bilježi provođenje jednačenja po zvučnosti radi razumljivosti (npr. *podtočka*). Glasovne se promjene ne bilježe i u složenicama (*jurisdikcija*) i riječima s drugim prefiksima (*transgresija, postdiplomski*).

4. Kratice i pokrate

Kratice se u hrvatskome jeziku u pravilu pišu malim početnim slovom, završavaju točkom i nisu sklonjive, a nastaju kraćenjem jedne ili više riječi. Iznimno sadržavaju veliko slovo (npr. *pH*). Pokrate se pišu velikim slovima (osim iznimno, npr. *BiH*),

ne završavaju točkom i u pravilu su sklonjive. S obzirom na latinske jezične i kulturne utjecaje, u hrvatskome je jeziku niz kratica i pokrata koje su preuzete u izvornome obliku iz latinskoga jezika. Najčešće su latinske kratice i pokrate: *l. c.* ('loco citato'), *m. p.* ('manu propria'), *o. c.* ('opus citatum'), *p. s. / P. S.* ('post scriptum'), *s. l.* ('sine loco'), *a. a.* ('ad acta'), *s. v.* ('sub voce'), *p. c.* ('per capita'), *s. a.* ('sine anno'), *L. S.* ('locus sigilli'), *N. N.* ('nomen nescio'), *N. B.* ('nota bene'), *A. D.* ('anno Domini'). Ti su izrazi problematični iz perspektive hrvatskoga jezika jer nije jasno je li riječ o pokratama ili kraticama. Problem u hrvatskome jeziku stvaraju latinski izrazi koji se pišu velikim slovom, ali s točkama te time narušavaju hrvatski sustav. Pri tome su osobito problematične kratica/pokrata *p. s.* ili *P. S.* jer se navode u dvama likovima usporedno i jer se često objašnjavaju kao hrvatska kratica/pokrata izraza *poslije svega*. Problematična je i pokrata *L. S.* po uzoru na koju je nastala hrvatska pokrata *M. P.* ('mjesto pečata') jer je riječ o pokrati nastaloj od hrvatskih riječi koja se ne uklapa u hrvatski sustav.

5. Prilagodba osobnih imena

Jedan je od najvećih problema povezanih s prilagodbom riječi iz klasičnih jezika pitanje prilagodbe osobnih imena. S obzirom na to da su latinski i grčki u dodiru s hrvatskim već niz stoljeća, latinska su i grčka imena u hrvatski ulazila u različitim razdobljima i različitim oblicima. Tako usporedno supostojе oblici nastali prema nominativu i oblici nastali prema genitivu. U nekim je riječima prevladao oblik nastao prema nominativu, a u drugima oblik nastao prema genitivu. U tablici su prikazane prilagodbe nekih imena u klasičnofilološkim i kroatističkim priručnicima.

Oblik prema genitivu	oblik prema nominativu	oboje
Astijanakt (Boranić)	Astijanaks (Žepić)	oboje (Klaić)
Mart (Boranić)	Mars (MH/MS, BFM71, HJP)	oboje Klaić, Žepić
Parid (Boranić)	Paris (CK, BMM, Žepić, HJP, Klaić)	
Atlant (Boranić, Klaić)	Atlas (Žepić, ali pridjev Atlantov)	oboje HJP
Teognid	Teognis (CK)	oboje MH/MS
Vercingetorig	Vercingetoriks (Žepić)	oboje (MH/MS, BFM71)
Tespid (HJP)	Tespis (Divković, Žepić, Klaić)	

S obzirom na to da je u latinskome i grčkome osnova vidljiva u genitivu, prednost bi trebalo dati oblicima riječi koji su prilagođeni prema genitivu, međutim, to bi pravilo trebalo slijediti samo kad je riječ o riječima koje nisu prihvaćene u uporabi u nominativnome obliku. Riječi koje su prevladale prilagođene iz nominativnoga oblika treba zadržati u tome obliku u kojemu su uvriježene (npr. *Paris, Mars*).

Dvostrukosti postoje i pri prevođenju latinskih imena *Quintus, Sextus* i *Titus*, koja se prilagođavaju sa završnim *o* i bez njega. U sljedećoj je tablici prikaz rješenja u priručnicima.

bez <i>o</i>	<i>s o</i>	oboje
Kvint (HJP)	Kvinto (Žepić)	oboje Klaić
	Seksto (Žepić, HJP)	Klaić: Seksto/Sekst/Siksto
Tit (HJP)	Tito (Žepić)	oboje MH/MS, Klaić

Iz tablice je vidljivo da u novijoj kroatističkoj literaturi prevladavaju oblici *s o*, osim u imenu *Sekst/Seksto* u kojemu prevladava oblik *s o* vjerojatno zbog sličnosti oblika *Sekst* s riječju *seks*. U suvremenoj praksi također uglavnom prevladavaju oblici *bez o*.

Postoje i druga imena pri čijoj prilagodbi postoje dvostrukosti kao što su *Hermes* (Senc, Klaić, HJP) i *Herma* (Boranić, BMM) te *Merkurije* (Boranić, Žepić, HJP) i *Merkur* (HJP), u novijoj praksi sve više prevladavaju oblici *Hermes* i *Merkur*.

Nedoumice i dvostrukosti postoje i u prilagodbi ženskih imena. **Ženska imena koja u grčkome završavaju na -o** u hrvatski se prenose u dvama oblicima sa završnim *-o* i sa završnim *-a*. U sljedećoj su tablici potvrđeni oblici u hrvatskim priručnicima.

sa završnim -o	sa završnim -a
Klio (CK, Žepić, MH/MS, BFM71, Klaić, HJP)	Klija (Boranić)
Sapfo (CK, MH/MS, BFM71) Sapfo i Safo (BMM, Klaić)	Sapfa (MH/MS, Žepić, HJP)
Kloto (CK, Žepić, MH/MS, BFM71, BMM, HJP, Klaić)	
Erato (CK, MH/MS, BFM71, HJP, Klaić)	Erata (Žepić)

Premda su oblici sa završnim *-a* prilagođeniji hrvatskome jeziku jer su sklonjivi po *e*-sklonidbi, u praksi su potvrđeniji oblici sa završnim *-o*. Jedini je oblik koji je u vrijeme često potvrđen i u obliku sa završnim *-a* ime *Sapfo/Sapfa*. Ime je *Klio* kad potvrđeno i u obliku *Klijo*, međutim, u hrvatskome između *i* i *o* ne treba umetati *j* (isto vrijedi i za *Dijoskuri* potvrđeno u Divkovića).

Sljedeći je problem povezan s prilagodbom ženskih imena pitanje umetanja intervokalnoga *j* između *e* i *a*. Neka se imena pojavljuju isključivo s intervokalnim *j* (npr. *Medeja* (IHJJ, Žepić, HJP, Klaić)), dok pri pisanju nekih postoje dvostrukosti (npr. *Rea* (BMM, Žepić, HJP, Klaić) i *Reja* (BM)). Prednost bi trebalo dati oblicima s intervokalnim *j* (*Reja, Medeja*).

U pravopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje stoji pravilo: *U zahtjevnijoj uporabi, tj. u stručnome i znanstvenome stilu, dopušteno je imena iz starogrčkoga i latinskoga jezika pisati u transliteriranome obliku uz prilagodbu ograničenu samo na nastavak, npr. Akhillej/Achillej, Aiskhyl/ Aeschyl, Ainei(j)a, Caesar, Catull, Odyssej, Plinij, Praetextat i slično.* To je pravilo uglavnom ograničeno na radove nekolicine znanstvenika. Svi su sudionici 3. županijskoga stručnog vijeća nastavnika i učitelja klasičnih jezika u osnovnim školama i klasičnim gimnazijama rekli da im je takvo pisanje grčkih i latinskih imena iznimno neobično i da ih nikad tako ne pišu. Također je problematično pitanje prilagodbe ostalih imena koja nisu izrijekom spomenuta.

Pri prilagodbi imena postoji kolebanje u uporabi oblika s intervokalnim *s* i *z*. Riječ je većinom o imenima koja su podrijetlom iz grčkoga, ali se u latinskome pišu sa *s*.

oblici sa z	oblici sa s	
Heziod (CGK, BFM71, Žepić)	Hesiod (Boranić)	oboje MH/MS, HJP
Tezej (CGK, Žepić, HJP)	Tesej (Boranić)	oboje MH/MS
Perzefona (CGK, Divković, HJP)	Persefona (Boranić)	
Prozerpina (Divković)	Proserpina (Žepić, Senc)	
Medusa (Senc)	Meduza (IHJJ, HJP)	

Do toga kolebanja dolazi i kod mnogih drugih imena koja nisu potvrđena u hrvatskim jezičnim priručnicima, kao što su *Ismena/Izmena* i *Tiresija/Tirezija*, koja su osobito problematična jer je riječ o imenima likova obvezatnih djela srednjoškolske lektire i često zbunjuju **učenike**. U većini je pak riječi prevladao oblik s glasom *z* pa bi tim riječima trebalo dati prednost.

U nekim riječima postoji i kolebanje između glasova *c* i *k*. Riječ je većinom o riječima koje su podrijetlom iz grčkoga, ali se zbog utjecaja latinskoga izgovora ispred *i* i *e* *k* (u latinskome u pismu *c*) čita kao *c*. U sljedećoj je tablici vidljivo kako su te riječi obrađene.

Cikladi (Boranić, CGK, BFM71/96, BM, Divković)	Kikladi	oboje MH/MS
Ciklop (BFM71 rjeđe Kiklop)	Kiklop (Boranić, Klaić) kiklop (AS2001, BMM, IHJJ)	Ciklop i Kiklop MH/MS ciklop (BFM96 uz noviji izgovor kiklop) ciklop i kiklop HJP uz komentar da je <i>ciklop</i> zastarjelo
Cerber (CGK, BFM71, Divković)	Kerber (Boranić, CK, IHJJ, Žepić)	oboje MH/MS, BFM96, BM, HJP
Scila (BFM71, BM, IHJJ, Divković, Žepić, HJP)	Skila (Boranić)	oboje MH/MS

Dvostrukosti postoje i u prilagodbi imena grčkih otoka. Supostojе oblici s grčkim završetkom *-os* i prilagođeni oblici bez toga završetka. Zanimljivo je da pravopis Matice hrvatske i Matice srpske prihvaća oba oblika kad je riječ o otocima *Delu*, *Samu* i *Hiju*, dok prihvaća isključivo oblik *Rod*. U većini se priručnika ne navodi kao primjer otok Lezb, vjerojatno zbog konotacija koje ta riječ pobuđuje. Boranić predlaže oblik *Lezbo*, međutim, u suvremenoj je praksi prevladao oblik *Lezb*. S obzirom na to da se u hrvatskoj praksi uvriježila prilagodba grčkih riječi odbacivanjem nastavka *-os*, prednost bi trebalo dati prilagođenim oblicima. U sljedećoj je tablici vidljivo stanje u priručnicima.

Delos, Samos, Hios (CK, Tutavac)	Del, Sam, Hij	oboje (MH/MS)
Rodos (CK)	Rod (MH/MS; BFM71, BMM)	oboje HJP
	Lezbo (Boranić)	

6. Problemi u tvorbi i sklonidbi

Problemi postoje i na morfološkoj i tvorbenoj razini jer često neprilagodene ili nedovoljno prilagodene riječi stvaraju nedoumice. Pri prilagodbi ženskih imena iz grčkoga koja završavaju na *-o* (*Klio*, *Sapfo*, *Erato*, *Kloto*) mnogi autori (CK, Tutavac, MH/MS, Klaić) navode da njihov genitiv završava na *-e* (*Klije*, *Sapfe*, *Erate*, *Klote*), tj. da te riječi pripadaju *e*-sklonidbi, što narušava hrvatski sustav u kojemu ne postoje imenice *e*-sklonidbe koje u nominativu završavaju na *o*. Oblici bi na *-o* zato trebali biti nesklonjivi, dok bi se prema *e*-sklonidbi trebali sklanjati oblici koji u nominativu završavaju na *-a*. Kod istih je imenica problematična i tvorba posvojnoga pridjeva. Autori koji oblike sa završnim *-o* sklanjaju prema *e*-sklonidbi kao posvojne pridjeve navode oblike: *Klijin*, *Sapfin*, *Eratin*, *Klotin*. Ponovno je riječ o oblicima koji bi bili svojstveni imenicama *e*-sklonibe sa završnim *-a*, dok tvorba posvoinih pridjeva od ženskih imena na *-o* nije moguća.

U hrvatskim se priručnicima pojavljuju i dvostrukosti u prilagodbi imena *Augija*/*Augije*, pa su u skladu s time i dvostruki posvojni pridjevi *Augija* > *Augijin* (HJP, Klaić), *Augije* > *Augijev* (MH/MS uz *Augija* i *Augijin*).

Dvostrukost se prilagodbe imena otoka odražava i na oblike odnosnih pridjeva, pa tako supostojе *hijski* i *hioski*, *delski* i *deloski*, *parski* i *paroski*, *samski* i *samoski*.

U hrvatskome je veliki problem kako izvorne latinske riječi ili sveze ili samo fonološki prilagodene izraze uklopiti u hrvatski tekst. Uputa je većine jezičnih priručnika da se izbjegne sklonidba latinskih riječi uvođenjem sklonjive hrvatske apozicije ispred latinskoga izraza. Međutim, budući da to nije uvijek izvedivo, neki jezični priručnici preporučuju i drukčija rješenja. U jezičnim se priručnicima navode sljedeći primjeri za sklanjanje latinskih izraza: *status quo* > *G statusa quo* (BFM71), *Ghetaldus* > *G Ghetaldusa* (MH/MS), *toraks palatinus* > *G toraksa palatinusa* (MH/MS), *incizura kardijaka pulomins sinistri* > *G incizure kardijake pulmonis sinistri* (MH/MS). Iz toga je vidljivo da se u jednorječnim izrazima imenice koje završavaju na suglasnik sklanjaju prema hrvatskoj *a*-sklonidbi, dok se imenice koje završavaju na *-a* sklanjaju prema *e*-sklonidbi. Međutim, dodatan je problem kad je riječ o višerječnome izrazu koji u latinskome sadržava imenice različitih sklonidbenih tipova i u različitim padežima. Pravopis MH/MS upućuje da se pri sklonidbi takvih izraza treba voditi vlastitim hrvatskim jezičnim osjećajima te sklanjati onaj dio za koji nam se čini da bi u hrvatskome pripadao istomu sklonidbenom tipu. Takva je uputa višestruko problematična, najjednostavnije bi rješenje bilo izbjegavanje sklanjanja latinskih izraza, međutim, s obzirom na čestotu latinskih naziva u npr. anatomiji, botanici ili zoologiji gotovo je nemoguće u potpunosti izbjeći sklanjanje latinskih riječi, a da se suviše ne optereti tekst mnoštvom zalihosnih izraza. Izrazi koji su pak sklanjani prema hrvatskome jezičnom osjećaju često su pak nezgrapni i dijelu govornika neprihvatljivi. Sklanjanje prema latinskim sklonidbama također nije rješenje jer pretpostavlja visoki stupanj poznavanja latinskoga jezika koji

većina govornika nema. Riječ je o problemu čije je rješenje teško predložiti i u čijemu bi rješavanju ponovno bila nužna suradnja latinista, kroatista, ali i stručnjaka pojedinih struka u kojima su latinski nazivi iznimno zastupljeni.

7. Ostali problemi

U suvremenoj metodičkoj i pedagoškoj praksi supostoje oblici *kurikul*, *kurikulum* i *curriculum*. Riječ je o latinskoj riječi *curriculum* koja je u hrvatski ušla iz engleskoga te se kadšto upotrebljava u neprilagođenome izvornom obliku, kadšto u obliku *kurikulum* kao djelomično prilagođenome obliku koji je glasovno prilagođen, ali je zadržao latinski nastavak *-um* te u potpuno prilagođenome obliku *kurikul* u skladu s pravilom da se pri prilagodbi latinskih riječi latinski završetak *-um* izostavlja. U pravopisu je Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje taj primjer iscrpno analiziran i upućuje se na oblik *kurikul* kao jedini standardnojezični uz, uglavnom u praksi neprihvaćene ili rijetko prihvaćene, domaće nazive *naukovna osnova* i (*nastavni*) *uputnik*. U visokoškolskome se pak obrazovanju u posljednjih nekoliko godina sve češće pojavljuje riječ *silab* s inačicama *silabus* i *syllabus*. Rješenje je za tu nedoumicu istovjetno prethodnomu. *Syllabus* je neprilagođena tudica, *silabus* je djelomično prilagođena riječ, dok je *silab* potpuno prilagođena hrvatskomu jeziku i stoga joj treba dati prednost. Na HJP-u se međutim navode isključivo inačice *silabus* i *syllabus* koji upućuje na *silabus*, a i na mrežnim je stranicama različitih fakulteta različita zastupljenost svih triju inačica.

Sljedeći problem obrađen u hrvatskim jezičnim priručnicima pitanje je supostojanja oblika *galaksija* i *galaktika*. Obje su riječi podrijetlom iz grčkoga te su istoznačne. U pravopisu se Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje prednost daje imenici *galaktika* zbog lakše tvorbe pridjeva *galaktički* te zbog proširenosti u rječnicima i priručnicima.

U medijima se često mogu usporedno čuti rečenice kao: *Sutra će temperatura biti 25 stupnjeva Celzijevih* i *Sutra će temperatura biti 25 stupnjeva Celzijusovih*. U priručnicima iz različitih razdoblja supostoje različite upute.

Celzijev stupanj	BMM, CGK, CK, AS86/2000
Celzije, Celzija i Celzijus, Celzijusa, Celzijev i Celzijusov	MH/MS
Celzije, celzijus (mjera)	BFM71
Celzij, Celzij, Celzijev; 10 stupnjeva Celzijevih, celzij(us) (mjera) (znak °C)	BFM96
celzij (mjerna jedinica, znak °C), Celzij, Celzijev; 10 stupnjeva Celzijevih	(BM)
Celzijev toplomjer	CK

U Cipra-Klaićevu se pravopisu donosi objašnjenje: *Latinski nastavci humanističkih i sličnih kasnolatinških i polatinjenih imena ostaju obično netaknuti, na pr. Paracelsus (Theophrastus Aureolus Bombastus ab Hohenheim), Morus, Cartesius, Janus Pannonius (hrvatski humanist Ivan Česmicki), Hrabanus Maurus (ali Erazmo Rotterdamski, a*

Celsius je običnije u pohrvaćenom obliku, na pr. Celzijev toplomjer). Današnja prezime-na s latinskim ili grčkim nastavcima ostaju dakako netaknuta, na pr. Sibelius, Venizelos.

Općenita je uputa da se latinizirana imena ljudi koji su živjeli u novome vijeku ne prilagođavaju hrvatskomu jeziku za razliku od izvorno latinskih imena. U skladu bi s tim pravilom ime švedskoga znanstvenika Andersa Celsiusa trebalo ostati u izvornome obliku, međutim, na mrežnim se jezičnim savjetima Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje navodi sljedeće objašnjenje: *... jezikoslovci i stručnjaci za nazivlje struka u kojima se upotrebljava °C suglasni su da taj naziv, zbog ustaljenosti i čestote uporabe, treba zvati Celzijev stupanj. Dakle, pravilno je: Celzijev stupanj.* Zanimljivo je također primijetiti da se u Cipra-Klaićevu pravopisu navodi kao jedini ispravan oblik imena hrvatskoga latinista *Janus Pannonius*, međutim, u praksi se često susreće i oblik *Jan Panonije* (npr. natuknica je o njemu na *Wikipediji* naslovljena *Janus Pannonius*, ali u tekstu se učestalo upotrebljava i oblik *Jan Panonije*).

Latinskoga su podrijetla i riječi *detergent* i *deterdžent*. U današnjoj je svakodnevici prevladao oblik *deterdžent*, međutim, kemičari ustraju na obliku *detergent* kao stručnome kemijskom nazivu. U većini je hrvatskih jezičnih priručnika oblik *deterdžent* (MH/MS, AS2001, BMM, IHJJ), a oba se oblika pojavljuju u BFM7196, BM i AS86. U BFM71 i 96 navodi se sljedeće objašnjenje: *Prvotno smo, prema našem izgovoru latinskih riječi, preuzeli riječ detergent (usp. lat. detergens, -entis), a u novije se vrijeme po uzoru na engleski izgovor nameće ta riječ u liku deterdžent.* U BFM96 navode se dvije natuknice: *deterdžent (sredstvo za pranje)* i *detergent (sredstvo za pranje i raskužbu)*, međutim, nejasno je koja je značenjska razlika u tim definicijama. U BM navodi se *deterdžent (sredstvo za pranje)* te *detergent* uz odrednicu (*ljek.*). Premda je izvorno riječ u hrvatskome glasila *detergent*, a oblik *deterdžent* noviji je i pod utjecajem engleskoga, zbog proširenosti bi u uporabi ipak prednost trebalo dati obliku *deterdžent*.

Jedna je od riječi iz latinskoga o čijemu se obliku i osobito sklonidbi najviše raspravljalo riječ *skripta*. Budući da je riječ o riječi koja dolazi od nominativa množine srednjega roda, u gotovo svim jezičnim priručnicima može se naći uputa koja kaže da je pogrešno upotrebljavati je kao riječ ženskoga roda u jedini *e*-sklonidbe, nego da je isključivo pravilno upotrebljavati je kao riječ srednjega roda u množini. Međutim, u nekim se rječnicima uz riječ navode neki nastavci, tako se na HJP-u i u Klaićevu rječniku navode *G -pātā*, *D L -ptama*. Ako je riječ o srednjemu rodu množine čiji je nominativni nastavak *-a*, riječ bi trebala pripadati istomu sklonidbenom tipu kao npr. riječ *polje*, tj. *a*-sklonidbi srednjega roda, a u toj su sklonidbi dativni i lokativni nastavak *-ima*, usp. *poljima*, stoga bi pravilni dativni i lokativni oblik imenice bio *skriptima*. Na 3. ŽSV-u učitelja i nastavnika klasičnih jezika svi su sudionici rekli da je jedini oblik koji smatraju ispravnim i upotrebljavaju množinski oblik srednjega roda, međutim, svi su osim jedne sudionice rekli da govore *skriptama*, a ne *skriptima*. Međutim, unatoč uputi da se riječ *skripta* treba upotrebljavati u množinskome obliku, danas je, osobito u mlađoj populaciji učenika i studenata koji tu riječ iznimno često upotrebljavaju,

u potpunosti prevladao jedninski oblik riječi i većini je množinski oblik posve neprihvatljiv, pa će vjerojatno jedninski oblik uskoro prevladati i u jezičnim priručnicima.

U hrvatskim je tiskovinama često moguće pročitati oblik *posthumno*, nastao pučkom etimologijom koja je latinsku riječ *postumus* ('posmrtni') povezivala s riječima *post* ('poslije') i *humus* ('tlo, zemlja'). Međutim, od početne se pogrešne uporabe riječ *posthumno* proširila i u hrvatske rječnike te tako HJP i Klaić navode oba oblika, a i mnogi lektori ispravljaju oblik *postumno* u *posthumno*. S obzirom na to da je ipak riječ o pogrešnoj etimologiji, prednost bi trebalo dati riječi *postumno*.

8. Naglasni sustav

Pri prilagodbi latinskih i grčkih riječi mnogo je problema i u naglašavanju. Pri naglašavanju se riječi neki, a osobito nastavnici i učitelji klasičnih jezika, često povode za izvornim naglaskom u grčkome ili latinskome. Međutim, s obzirom na to da u tim jezicima vrijede različita naglasna pravila, nemo

guće je zadržavati izvorni naglasak, a da se pri tome ne krše hrvatska naglasna pravila. U sljedećoj su tablici navedene naglašene riječi (osobito imena) iz hrvatskih priručnika pri čijemu naglašavanju postoje nedoumice. Naglašene su riječi preuzete iz Klaić i HJP, a u nekim se primjerima i međusobno razlikuju.

• Artēmida	• Artēmizija
• Sòfoklo	• hëksametar (Klaić) /heksàmetar (Školski rječnik), oboje: HJP
• Klitemèstra (HJP)/Klitèmestra (oboje Klaić)	• Ahilej
• Agènor (Klaić) – Àgenor (HJP)	• Alèksàndar/Aleksàndar
• Alkinoj (Klaić) / Alkinoj (oboje HJP)	• Amàlteja
• Amfitrion	• Antigona
• Apòlon (Klaić) /Àpolon (oboje HJP)	• Cèrera (Klaić) / Cèrera (HJP)
• Dèmetra	• Nausikàja (Klaić) /Nausikaja (oboje HJP)
• Èlektra/Elèktra	• Eumeníde
• Filòktet	• Hèraklo
• Hermafròdit	• Hipòlit
• Melpoména	• Okèan (Klaić) / Okèan (HJP)
• Perzèfona	• Polinik
• Posèjdon (Klaić) / Posèjdōn (HJP)	• Pàtroklo
• Viktòrija (HJP) /Viktòrija (oboje Klaić)	• nàutika/naútika
• Tètida (Klaić) / Tetída (HJP)	• Baukída

Pogledavši samo dio riječi u čijoj naglasnoj obradbi postoje problemi, može se uočiti da je naglašavanje riječi iz klasičnih jezika u hrvatskome složeno područje u kojemu je niz problema. Naglasni je sustav hrvatskoga jezika općenito nedovoljno istraženo područje s nedovoljnim brojem normativnih priručnika. Problematičan je također

niz drugih riječi koje nisu potvrđene u hrvatskim priručnicima, pa nije jasno kako ih treba naglasiti (npr. *Hrizeida*, *Brizeida*, *Okeanide*). Ponovno je riječ o nekim imenima s kojima se susreću i učenici srednjih škola, koje takva situacija dodatno zbunjuje.

9. Zaključak

Mnogo je problema pri prilagodbi riječi i sveza iz klasičnih jezika u hrvatski te pri njihovoj izvornoj uporabi u hrvatskim tekstovima. Ti problemi nisu novijega nadneva, nego je i u starijim jezičnim priručnicima vidljivo da postoje mnoge nedoumice, neusustavljenosti te dvostrukosti i višestrukosti. Budući da je riječ o složenome području koje zadire i u klasičnu filologiju i u kroatistiku, pri rješavanju je tih problema nužna suradnja stručnjaka s obaju područja. Pohvalno je da su u posljednjih nekoliko godina latinisti i grecisti sve češće uključeni u izradbu novijih kroatističkih jezičnih priručnika, ali još je uvijek niz neriješenih problema, posebno povezano sa sklonidbom latinskih naziva u granama znanosti u kojima su ti nazivi iznimno česti. Ovaj je rad pokušaj da se dio problema usustavi i riješi te također poticaj na daljnju suradnju klasičnih filologa i kroatista.

10. Literatura

- Anić, Vladimir; Silić, Josip. 2001. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Novi Liber – Školska knjiga. Zagreb. = AS2001
- Anić, Vladimir; Silić, Josip. 1986. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sveučilišna naklada Liber – Školska knjiga. Zagreb. = AS86
- Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan. 1971. *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga. Zagreb. = BFM71
- Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan. 1996. *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga. Zagreb. = BFM96
- Babić, Stjepan; Moguš, Milan. 2010. *Hrvatski pravopis: usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika*. Školska knjiga. Zagreb. = BM
- Badurina, Lada; Marković, Ivan; Mićanović, Krešimir. 2007. *Hrvatski pravopis*. Matica hrvatska. Zagreb. = BMM
- Birtič, M. i sur. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. 2012. Školska knjiga – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- Boranić, Dragutin. 1941. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Izdanje Nakladnoga zavoda Banovine Hrvatske. Zagreb.
- Cipra, Franjo; Guberina, Petar; Krstić, Kruno. 1941. pretisak 1998. *Hrvatski pravopis*. Ar-tresor. Zagreb. = CGK
- Cipra, Franjo; Klaić, Adolf Bratoljub. 1944. *Hrvatski pravopis*. = CK
- Divković, Mirko. 1900. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb.

- Hrvatski jezični portal. <http://hjp.novi-liber.hr>. = HJP
- Hrvatski pravopis. 2013. Gl. ur. Jozić, Željko. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. = IHJJ
- Jezični savjeti. Zbirka jezičnih savjeta Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. savjetnik. ihjj.hr.
- Klaić, Bratoljub i Školska knjiga. 2012. *Veliki rječnik stranih riječi*. Školska knjiga. Zagreb.
- Klaić, Bratoljub. 1983. *Rječnik stranih riječi: tuđica i posudenice*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
- Matica hrvatska i Matica srpska 1960. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. = MH/MS
- Senc, Stjepan. 1910. *Grčko-hrvatski rječnik za škole*. Naklada Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zem. vlade. Zagreb
- Tutavac, P. 1971. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Naklada Svitlenik. Buenos Aires.
- Vratović, Vladimir. 2007. *Latinski u hrvatskom kontekstu*. Biakova. Zagreb.
- Žepić, Milan. 2000. *Rječnik latinsko-hrvatski*. Školska knjiga. Zagreb.

Mateja Lenard

Latinski stihovi Rafaela Radelje

U ovome se radu donosi interpretacija i transkripcija jednoga dijela latinske poezije Dubrovčanina Rafaela Radelje (1769-1831). Odabir pjesama za ovu priliku temelji se na adresatima, koji su bili poznate ličnosti u Dubrovniku onoga doba, pa svjedoče i o Radeljinoj uključenosti i važnosti u kulturnom životu grada. Pjesme su preuzete iz rukopisa Znanstvene knjižnice Dubrovnik, Arhiva Male braće u Dubrovniku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Rukopisi će biti kratko opisani, a zatim će se iznijeti vlastiti uvid o ovdje donesenim Radeljinim stihovima. Za potrebe ovoga rada, uz uvid u same rukopise u knjižnici, upotrijebljene su i digitalizirane fotografije rukopisa te digitalizirane fotografije s mikrofilma.

O životu Rafaela Radelje

Rafael (Rafo) Radelja dubrovački je kanonik i pjesnik prigodničar. Rođen je 1769. u Dubrovniku. Ne zna se puno o njegovu djetinjstvu, ali u jednom rukopisu Inocenta Čulića, o kojemu će više riječi biti uskoro, spominje se da je bio rodom iz siromašne obitelji te da je studirao filozofiju koja je bila dio dubrovačkog kolegija. Djelovao je kao učitelj i pedagog mladeži te kao župnik u raznim mjestima u okolici Dubrovnika.¹

Školovao se u Italiji gdje je stekao poznanstva s tada uglednim Vinzenzom Montijem, Ippolitom Pindemonteom i Urbanom Lampredijem, nakon čega je postao svećenik te naposljetku i kanonik dubrovačke katedrale.² Bavio se prevodenjem, pisao je na latinskom i talijanskom jeziku, a svakako je najvažniji kao jedan od najistaknutijih prepisivača djela hrvatske književnosti u Dubrovniku.

Bio je član rimske Akademije Arkadije pod imenom Alcandrus Erymanthaeus.³ Poznato je da je u Arkadiju ušao u isto vrijeme kada i Beninj Albertini i braća Stulli.⁴ U razdoblju od 1825. pa sve do smrti objavljuje više desetaka prigodnih latinskih epi-

¹ Inocent Čulić, *Catalogo delle parrocchie e degl' ecclesiastici secolari dimoranti in ognuna parrocchia della Diocesi di Ragusa, scritto in Novembre dell' anno 1819*, autograf, rukopis Rešetarove zbirke u Slavenskoj knjižnici u Pragu (signatura SK T 4307); o Radelji na str. 9-10.

² Prema: Miljenko Foretić: "Lastovo i Lastovci u starijoj hrvatskoj književnosti", *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama*, Zbornik odabranih radova, Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik 2007., str. 378-379.

³ Znamenita Akademija Arkadija osnovana je 1690. godine, višestruko je povezana sa starom književnošću Dubrovnika. Izvršila je primjetan utjecaj na naše pjesnike i intelektualce, kao i na književni i kulturni život uopće. Velik broj Dubrovčana pripadao je toj akademiji (Ruđer Bošković, Rajmund Kunić, Benedikt Stay, Marko Faustin Galjuf, Đuro Ferić, braća Appendini, braća Krša, braća Stulli i drugi). Uobičajena praksa u Akademiji bila je odabir pseudonima sastavljena od antičkih imena i toponima. Radelja je uzeo ime planinskog masiva i rijeke na Peloponezu; v. Predrag Stanojević: "Dubrovački pisci u rimskoj akademiji Arkadija", u: *Kraj književnosti starog Dubrovnika*, Narodna knjiga, Beograd, 2002., str. 13-43; o Radelji na 34-35.

⁴ P. Stanojević: *isto*, str. 34.